

De Economiebeoefening van het Centraal PlanBureau

Lou Keune¹

1 Inleiding

Het Centraal PlanBureau - CPB heeft een grote invloed op de economische besluitvorming van de Nederlandse regering en het parlement. Zijn rapport *Macro Economische Verkenningen - MEV* speelt een belangrijke rol bij het opstellen van de jaarlijkse nationale begroting. Het biedt een bepalend en beperkend kader voor de begroting als totaal, bijvoorbeeld de verwachte opbrengsten van belastingen, en voor allerlei beleidsonderdelen zoals het beleid over lonen en uitkeringen. Daarnaast berekent het CPB op grond van dezelfde gegevens de effecten van de tegenbegrotingen van oppositiepartijen. Dit jaar waren er tegenbegrotingen van de ChristenUnie, GroenLinks, Partij van de Arbeid, en Socialistische Partij.

Nu doet het CPB nog meer dan de MEV en het doorrekeningen van begrotingen. Het geeft advies en publiceert over een veelheid van onderwerpen, of het nu gaat om de aanschaf door het Ministerie van Defensie van nieuwe korvetten, of over de vraag: "Kunnen natuur- en landschapswaarden zinvol in euro's worden uitgedrukt?" Daarmee is duidelijk dat de economiebeoefening van het CPB niet zomaar en op een eenduidige manier is samen te vatten.

Het is belangrijk kritisch stil te staan bij de manier waarop het CPB de economie beoefent, en daarvoor alternatieven te ontwikkelen. Niet alleen vanwege het politieke gewicht van dit instituut, ook en vooral vanwege de noodzaak om tot een andere economisch beleid te komen, en wel om minstens twee redenen. Ten eerste, gezien het alsmaar voortduren van ontwikkelingen die het bestaan van veel mensen en de aarde ernstig bedreigen. Bijvoorbeeld de voortdurende grootschalige armoede, de groter wordende sociale ongelijkheden, de overbelasting van mensen en de aarde, de aantasting van de biosfeer. Ten tweede, omdat de bestaande en door mensen gecreëerde structuren en het heersende neoliberale beleid steeds weer leiden tot veroorzaking en verdieping van de sociale en ecologische problemen. Zij creëren hinderpalen die een effectieve aanpak belemmeren.²

Vandaar het initiatief tot deze Ronde Tafel. De discussie wordt gecentreerd op de MEV. Dat levert een handige beperking op, bovendien gaat het hierbij om het meest beleidsrelevante rapport van het CPB.

In onderstaande wordt geen samenvatting gegeven van de laatste MEV. Daarvoor wordt verwezen naar de samenvatting van het CPB zelf.

2 Kritiekpunten

De MEV is een knap stuk werk, illustratief voor het hoge niveau van de economiebeoefening van het CPB. Prijzenswaardig is ook dat het toegankelijk is

¹ Met dank aan Wim Boerboom voor zijn commentaren.

² Meer hierover in: *Vóór de Verandering – Alternatieven voor het Neo-liberalisme*. Amsterdam, 2001, XminY; en Lou Keune (2003): *Noodzaak en kenmerken van Solidaire Economie*. www.globalalternatives.nl

geschreven. Beide elementen, niveau en toegankelijkheid, kunnen bij de lezer de indruk wekken dat de beoefening van de economie zoals vervat in de MEV de enig juiste is, “zo doe je dat dus”. En als dan ook nog de linkse partijen hun beleid van een CPB stempel laten voorzien, kan het haast niet anders dan dat je de informatie en beoordeling van het CPB als juist moet gaan beschouwen. Dat zou onterecht zijn. Dat ook linkse partijen in Nederland hun plannen door het CPB laten doorrekenen wil niet zeggen dat zij zich volledig achter de aanpak van dat instituut stellen. Hooguit kun je zeggen dat zij hun gelijk willen halen desnoods met gebruikmaking van de termen en instrumenten die ook de regering hanteert.

Evenmin kan gesteld worden dat CPB en kabinet steeds als “twee handen op één buik” gezien moeten worden. Bijvoorbeeld geeft het CPB in de MEV meer aandacht aan de bestedingsbeperkingen die voortvloeien uit het kabinetsbeleid en de negatieve gevolgen daarvan voor de economische groei. En recentelijk is er een interessante aanvaring geweest tussen kabinet en CPB over de plannen van het kabinet met betrekking tot pensioenen. Maar als het gaat om de globale analyse, daarover zijn tussen hen geen meningsverschillen, zie daarvoor het voorwoord van minister Brinkhorst bij de laatste MEV.

Het CPB heeft een bepaalde specifieke aanpak, een aanpak die sterk domineert in Nederland maar toch specifiek is in de zin dat het een bepaalde kijk op de werkelijkheid geeft. Nu is in Nederland op dit moment weinig sprake van kritiek op de economiebeoefening van het CPB. Op onderdelen zie je wel nogal kritische kanttekeningen. Bijvoorbeeld van Alfred Kleinknecht over de wijze waarop steeds wordt gewaarschuwd voor te hoge lonen. Of van Thomas Cool over het verwaarlozen van het belang van de “wig”. Beide voorbeelden laten onverlet dat in Nederland de aanpak van het CPB nauwelijks ten principale ter discussie staat.

Bij een meer principiële discussie zouden de volgende onderwerpen aan de orde kunnen komen:

A Het gehanteerde begrip Bruto Binnenlands Product – BBP

Dit is een kernbegrip voor het CPB en trouwens voor de overgrote meerderheid van economen en beleidsinstellingen. Het staat ook centraal bij de analyse van de economische groei of bij de bepaling van de beleidsruimte van de regering. Toch kleven aan dit begrip beperkingen die van belang zijn vanwege de zorg van velen over hoe de wereld op dit moment reilt en zeilt. Enkele voorbeelden:

- Bij economie en economiebeoefening is (of zou moeten zijn) het uitgangspunt dat het er om gaat het welzijn van mens en milieu zo optimaal mogelijk te doen zijn. Juist op dat punt zijn er aanwijzingen dat de relatie tussen het BBP (of verwante begrippen als het BNP) en welzijn betrekkelijk is. Het onderzoek naar die relatie is al oud, zie een aantal studies uit de jaren zestig³. Van meer recente aard zijn de gegevens vervat in het jaarlijkse *Human Development Report* van de Verenigde Naties⁴. Daarin wordt als kernbegrip de *Human Development Index - HDI* gehanteerd, waarin naast een (gecorrigeerd⁵) BBP per hoofd van de bevolking ook gegevens over onderwijs en gezondheid zijn verwerkt. En dan blijkt dat als bijvoorbeeld rangordes van landen

³ Zie o.a.: Chris Bertholet en Ben Evers: *Measuring socio-economic development: a pilot study*, Tilburg, 1965, Institute for Development Problems; Jan Drewnowski: *The Level of Living Index*, Geneva, 1966, UNRISD; Irma Adelman en Cynthia Taft Morris: *Society, politics and economic development: a quantitative approach*. Baltimore, 1967, John Hopkins Press.

⁴ UNDP: *Human Development Report 2004 - Cultural Liberty in Today's Diverse World*. New York, 2004, Oxford University Press.

worden samengesteld op grond van BBP resp. HDI de lijstjes nogal verschillen. Dat is vanuit de praktijk van het dagelijks leven goed te begrijpen. Bijvoorbeeld het sterk toegenomen autoverkeer in Nederland (dat positief verschijnt in het BBP) leidt tot aantasting van de gezondheid van mensen (zit niet in het BBP). Of, ander voorbeeld, de toegenomen bestedingsmogelijkheden van de Nederlanders (zit ook in het BBP) dragen bij aan de zwaarlijvigheid en aan verlaging van de levensverwachting van velen (evenmin in het BBP terug te vinden). Anders gezegd, het gehanteerde begrip kan op hetzelfde moment stijging en daling, vooruitgang en achteruitgang betekenen. Bovendien verschijnen de kosten van (in deze voorbeelden) extra noodzakelijke gezondheidszorg als opbrengsten, want “toegevoegde waarde”, in de statistieken.

- Ook in andere zin moet getwijfeld worden aan het BBP, vanwege het begrip productie. Normaliter wordt daaronder verstaan: het voortbrengen van goederen en diensten. Maar dan blijkt dat in het in de MEV gehanteerde BBP nogal wat productie niet wordt meegeteld. Bijvoorbeeld het vele onbetaalde werk in huishoudens, mantelzorg en vrijwilligerswerk. Daarmee komt in plaats van overschatting het probleem van onderschatting boven. Het probleem heeft verschillende kanten. Zo wordt miskend dat de samenleving ook draait dankzij deze onbetaalde arbeid. Zeker zo belangrijk is dat de beleidsvorming die mede op de MEV is gebaseerd implicaties heeft voor de niet meegerekende productie, en met name voor de belasting van de mensen die het betreft⁶. Bijvoorbeeld analyses over de werkzame beroepsbevolking gaan uit van een noodzaak van maximalisering van deelname aan de betaalde arbeidsmarkt. Evenwel moet de andere arbeid, de onbetaalde, ook gedaan worden. Wat hierin naar voren komt is dat het gehanteerde begrip BBP zich voor zover het de arbeidscomponent betreft beperkt tot de betaalde arbeid (en dan nog slechts de “witte”betaalde arbeid), alleen daaraan zou “toegevoegde waarde” te ontlenen zijn.
- Een vergelijkbaar punt betreft de onderbetaalde arbeid. In zijn algemeenheid is het niet gemakkelijk aan te geven wanneer er sprake is van onderbetaling. In abstracto geldt daarvoor de maatstaf in hoeverre de betreffende mensen, inclusief die van hen afhankelijk zijn, zich voldoende kunnen reproduceren en ontwikkelen binnen de context van de aan hen gestelde maatschappelijke eisen. Het is gemakkelijker aan te wijzen wie overbetaald worden (bijvoorbeeld de zogenoemde “topinkomens”) dan onderbetaald. Dat neemt niet weg dat ook in Nederland er groepen mensen zijn die met die onderbetaling te maken hebben. Denk aan het gegroeide aantal boerengezinnen waar sprake is van grote armoede omdat hun producten te weinig geld opbrengen. En ook bij andere mensen die betaald werk verrichten is sprake van armoede. De door hen voortgebrachte arbeid wordt meegenomen in het BBP maar hun “toegevoegde waarde” wordt feitelijk onderschat.
- Het regeringsbeleid heeft gevolgen voor het milieu. De door de regering en het CPB bevorderde economische groei leidt tot een toenemende uitstoot van gassen en ander afval, en tot andere aantastingen van de leefomgeving en het milieu. Die milieuschade is aanwijsbaar, het RIVM rapporteert daarover⁷. In internationaal verband zijn

⁵ Die correctie gaat uit van het concept van afnemende meeropbrengst. Dat betekent in dit verband dat een stijging van het BBP per hoofd van de bevolking van bijvoorbeeld 10 % niet leidt tot een gelijke stijging van het welzijn van de bevolking. Het UNDP constateert een steeds lagere samenhang naarmate het gemiddelde inkomen stijgt.

⁶ Zie o.a. Theo Beckers: *De hyperactieve samenleving: op zoek naar de verloren tijd*. Tilburg, 2004, Universiteit van Tilburg, Departement Vrijetijdswetenschappen / Telos.

⁷ RIVM: *Valuing the benefits of environmental policy: The Netherlands*. Bilthoven, 2001, RIVM. Dit rapport schatte de milieuschade in Nederland in 2000 op 40 miljard gulden. Deze schade vindt men niet terug bij de berekening van het BBP. Het aandeel in het BBP van de jaarlijkse kosten van genomen milieumaatregelen is volgens het RIVM van 1990 tot 2003 gestegen van 1,7 % naar 2,8 %.

vergelijkbare studies gedaan. En de werkelijke uitstoot van broeikasgassen komt steeds verder af te staan van de 1992 norm zoals die in Kyoto is vastgesteld. Maar ook de buiten Nederland voorkomende milieuschade van de productie en consumptie in Nederland (en van Nederlanders) worden niet meegerekend. Zie bijvoorbeeld de milieuschade van de grootschalige sojaproductie in Brazilië waardoor grote natuurgebieden worden aangetast, de biodiversiteit versneld achteruitgaat, rivieren vergiftigd worden, inheemse volkeren allerlei gezondheidsklachten krijgen als gevolg van het vervuilde rivierwater en bovendien hun leefgebied steeds meer beperkt zien worden, kleine boerengezinnen van hun grond worden verjaagd en dus moeten proberen te overleven in de *favellas* in de steden, en zo meer. Nederland is op China na de grootste importeur van soja, en soja is niet meer weg te denken uit de voeding van de Nederlanders. Dan is het opmerkelijk dat deze (en andere) milieukosten niet worden meegerekend.⁸

- Ook in een ander opzicht wordt er “gekleurd” gerekend. In de MEV wordt veel belang gehecht aan de (“te”) hoge arbeidsinkomensquote, en minister Brinkman maakt daar in het voorwoord bij dit rapport dankbaar gebruik van. De kleuring zit erin dat de totale loonkosten worden meegeteld, dus ook dat (grote) bestanddeel van het loon dat dient tot reproductie van de werkers en dus als “afschrijvingskosten” aangemerkt kunnen worden. Met de “afschrijvingen” van natuur en milieu wordt evenmin rekening gehouden. Bij de berekening van de kapitaalinkomensquote wordt daarentegen een andere procedure toegepast. Dan wordt wel rekening gehouden met de reproductiekosten, in de vorm van afschrijvingen.

- Een en ander heeft natuurlijk te maken met het type marktdenken dat aan de door het CPB gehanteerde methodologie ten grondslag ligt. Een op de markt tot stand gekomen prijs, of het nu om arbeid gaat of om producten, wordt geacht de waarde daarvan aan te geven. Dat is een betwistbare gedachtegang. Betwistbaar niet alleen omdat het een onderschatting van de bijdragen van grote groepen mensen betreft waaronder de onbetaalde en onderbetaalde arbeid, en allerlei kosten niet zijn meegerekend. Betwistbaar ook omdat het kan betekenen dat de waarde van producten volledig bepaald worden door de prijs die in geld uitgedrukt daarvoor betaald wordt. Maar, het voorbeeld is historisch, is lucht waardeloos omdat het (nog!) geen prijs heeft? Is een “asobak” van grote waarde omdat daarvoor veel geld betaald wordt? De op de markt tot stand gekomen prijzen zijn discutabele uitdrukkingen van wat werkelijk van waarde of waardeloos is.

Met het gehanteerde begrip van BBP wordt een verkeerd beeld van de werkelijkheid verschaft. De welvaart zoals die formeel wordt uitgedrukt in het BBP is in feite minder, de kosten van onze levensstijl zijn duidelijk hoger dan in rekening gebracht. En als er groeicijfers genoteerd kunnen worden dan wordt door het CPB op een vrij traditionele manier gekeken naar een “vast” lijstje van verklarende factoren. Echter, het zou wel eens kunnen zijn dat de door het CPB veronderstelde “groei” voor een belangrijk deel verklaard kan worden uit allerlei onbetaalde of onderbetaalde sociale en ecologische rekeningen.

B Het groeidenken

De MEV en nog meer het regeringsbeleid stellen de noodzaak van economische groei voorop. Dat is misschien wel het belangrijkste scharnierpunt van de analyses. “Groeit moet” is het devies. Vandaar volgen allerlei deelanalyses zoals over de invloed van de

⁸ Bij dit niet-meerekenen speelt ook mee dat het begrip BBP betrekking heeft op wat gezien wordt als de in Nederland totstandgekomen toegevoegde waarde. Ook dit is een betwistbare aanpak waar nog op wordt teruggekomen.

wereldeconomie op het BBP in Nederland, het Nederlandse concurrentievermogen, de noodzaak tot loonmatiging, en zo meer. Om verschillende redenen is dat groeidenken betwistbaar.

- Een belangrijke reden is gelegen in het zeer betwistbare feitenmateriaal zoals dat in de vorige paragraaf aan de orde is geweest. Eigenlijk weten wij op grond van het in de MEV aangedragen materiaal nauwelijks hoe wij er voor staan. Veel van de geconstateerde of bepleitte groei betekent achteruitgang vanwege alleen al de niet meegerekende milieuschade. En de gehanteerde waarderingen (prijzen) zijn discutabel. Er zijn goede gronden om te betwisten dat gedurende het laatste decennium van welvaartsgroei sprake is geweest, waarschijnlijk, en als je door een andere economische bril kijkt dan die van het CPB, is er al lang sprake van recessie.

- Een tweede argument om het groeidenken te betwisten is dat van de overbelasting. Allereerst is er sprake van een toenemende overbelasting van de biologische capaciteit van de aarde. Het onlangs gepubliceerde *Living Planet Report 2004* van het WWF⁹ constateert dat die overbelasting nu al 20 % is. De ecologische voetafdruk van de gemiddelde Nederlander is al het dubbele van wat als wereldgemiddelde beschikbaar is. In onze eigen fysieke omgeving zijn de aanwijzingen van die overbelasting zichtbaar. Bijvoorbeeld de uitputting van visgronden, de dreigende schaarste aan fossiele brandstoffen, de toenemende schaarste aan schone lucht en aan stilte.

- Maar ook de gevolgen van de Nederlandse overconsumptie en –productie voor mensen elders in de wereld zouden moeten dwingen het groeidenken ter discussie te stellen. Zo wordt steeds meer van de vruchtbare landbouwgronden in ontwikkelingslanden aangewend voor exportlandbouw ten behoeve van productie en consumptie in Nederland. Boerengezinnen afhankelijk van volkslandbouw verliezen hun bestaansmogelijkheden, vanwege de schaarste aan goede grond maar ook aan water want de moderne grootschalige landbouw is grootgebruiker van water.

- Daar komt bij dat men zich kan afvragen wie in Nederland nu echt profijt heeft van de snelle groei van de consumptie en van het vele betaalde werk. De argumenten zijn bekend: wat voegt nog meer voedsel toe aan ons welzijn? Wat is de zin van nog meer en grotere auto's? En hoe dikwijls verzuchten mensen niet dat zij voorkeur hebben voor meer vrije tijd en voor zorg en aandacht voor elkaar? Beckers spreekt niet voor niets van de "hyperactieve samenleving".

C De mondiale context

Nederland staat bekend als een van een meest open economieën ter wereld. Dat komt op allerlei manieren tot uitdrukking, bijvoorbeeld de deelname aan de wereldhandel, internationale investeringen over en weer, internationale beleggingen, relaties tussen beurskoersen over de hele wereld, valutaschommelingen, multinationals en wereldwijde intraconcernhandel, arbeidsmigratie, en zo meer. Men kan zich afvragen in hoeverre er nog sprake is van een Nederlandse economie als aparte entiteit. Statistisch gezien is het mogelijk om die entiteit te onderscheiden van andere "nationale" entiteiten. In feite echter is Nederland in verregaande mate gemondialiseerd, in reële termen is Nederland hooguit een "provincie" van Europa. Dat maakt een analyse van de Nederlandse economie en ook de waarde van het gehanteerde begrip BBP van betrekkelijke betekenis.

Met die internationale context wordt in de MEV rekening gehouden, maar dan wel op een specifieke manier.

⁹ WWF: *Living Planet Report 2004*. Gland, 2004, World Wildlife Fund International.

- Zo wordt aan de hand van een vrij traditioneel lijstje van factoren gekeken naar de invloed van de wereldeconomie op de Nederlandse economie. Bijvoorbeeld: de economie in de VS en Japan trekt aan en dat geeft Nederland betere vooruitzichten. Dat is op zich niet onverstandig.
- Maar het omgekeerde gebeurt niet. Dat omgekeerde zou kunnen zijn dat nagegaan wordt wat de invloed is van Nederlands beleid op ontwikkelingen elders in de wereld. Zo dreigt het kabinet Balkenende Nederland mee te slepen in bepaalde specifieke vormen van internationale concurrentie. Het duidelijkst is het beleid dat inzet op flinke verlaging van de arbeidskosten. Ook de verlaging van de vennootschapsbelasting hoort hier toe. Maar als meer landen dat gaan doen, en dat is niet onwaarschijnlijk, zal de internationale concurrentie ook op deze gebieden toenemen.¹⁰ Ook daarover loopt op dit moment een discussie waarbij o.a. het argument gehoord wordt dat er concurrentie is op verschillende niveaus, bijvoorbeeld dat Nederland als het gaat om arbeidskosten vooral concurreert met andere landen in de “duurdere, hoogontwikkelde segmenten”. Al zou dat zo zijn dan nog valt niet uit te sluiten dat concurrentie “tot de bodem” zal volgen. België heeft al aangekondigd dat als Nederland de vennootschapsbelasting nog verder gaat verlagen zij wel moet volgen. In de EU Lissabon-accorden staat centraal de verbetering van de concurrentiepositie van Europa waarmee met name bedoeld wordt op de concurrentie in de hogere segmenten. Maar wat betekent dit dan voor mens en milieu in bijvoorbeeld de VS en Japan? Daar is niets over te vinden.
- Het segmenten argument is betrekkelijk. Veel mensen werkend in sectoren die te maken hebben met concurrentie met “goedkope” landen hebben ervaren of ervaren op dit moment de gevolgen van ook die concurrentie. Er zijn al aardig wat bedrijfstakken uit Nederland verdwenen. En wat op dit moment *outsourcing* wordt genoemd is niet anders dan de verheving van de concurrentie op (onder meer) arbeidsvoorwaarden. In feite is Nederland (althans regering en grootbedrijven) een van de meest enthousiaste deelnemers aan het internationale concurrentie spel. In de MEV worden de implicaties daarvan voor mens en milieu elders in de wereld niet in kaart gebracht laat staan dat er afwegingen gemaakt worden. Maar stel dat Nederland door verlaging van de vennootschapsbelasting bedrijven over de streep kan trekken om in Nederland te (blijven) investeren en daarmee hier werkgelegenheid te behouden, wat is dat dan meer dan het vullen van gaten met gaten?
- Het is opvallend dat in de MEV niet op een systematische manier wordt gekeken naar de mondiale repercussies van Nederlands beleid. Dat staat op zijn minst haaks op passages die in iedere jaarlijkse Troonrede staan over mondiale verantwoordelijkheid. Men zou daarbij misschien willen aantekenen dat de invloed van Nederland beperkt is omdat het een betrekkelijk klein land is. Maar onderschat de omvang van de Nederlandse economie niet. Nederland behoort, gemeten aan het BBP per hoofd van de bevolking, tot de rijkste landen. En al zou die invloed betrekkelijk zijn, dat ontslaat de regering niet van de plicht ook de andere kant van de mondiale medailles in zijn overwegingen te betrekken. Het CPB kan daar toch de gegevens en analyses voor leveren? En de regering zou kunnen stimuleren om in EU verband te bevorderen dat Europa als geheel repercussies over en weer in kaart gaat brengen en meewegen.
- Tot die verbanden en repercussies behoren ook die met ontwikkelingslanden. Wat dat aangaat is dringend geboden op een nieuwe manier te gaan kijken naar invloeden over en weer. Zo is er het (verdrongen) probleem van de “omgekeerde ontwikkelingshulp”. Daarmee wordt bedoeld op de overdrachten die feitelijk

¹⁰ In de 30 rijkste landen is sprake van een daling van de vennootschapsbelasting. Trouwens, ook van de belasting op de hoge persoonlijke inkomens. Zie ILO: *A fair globalization – Creating opportunities for all*, (Geneva, 2004, ILO), pag. 39-40.

plaatsvinden vanuit ontwikkelingslanden. Ik heb daarover een aantal jaren geleden onderzoek gedaan en over de jaren 1981 t/m 1994 gekeken naar enkele stromen heen en terug. Ten eerste heb ik terugstromen in de vorm van winsten, en rentebetalingen en aflossingen vergeleken met heenstromen in de vorm van investeringen, leningen en giften. En dan blijkt dat het totaal van terugstromen hoger is dan dat van de heenstromen. Daarnaast heb ik de verliezen geschat (in geld uitgedrukt) die ontwikkelingslanden over diezelfde periode leden vanwege de verslechtering van de ruilvoet sinds 1980. Die verliezen bedragen een veelvoud van diezelfde ontwikkelingshulp.¹¹ Een vergelijkbare problematiek die overigens voor een deel die van de omgekeerde ontwikkelingshulp overlapt is die van de onbetaalde sociale en milieukosten die ontwikkelingslanden lijden als gevolg van hun deelname aan de wereldeconomie. Niet alleen de producties als die van soja in Brazilië leiden tot dergelijke kosten, ook andere vormen van economische relaties, zoals bijvoorbeeld het toerisme¹². Dit zijn ernstige problematieken die wél aandacht krijgen bij campagnes voor eerlijke handel, duurzaam toerisme, bestrijding van kinderarbeid, en schuldkwijtschelding. In de MEV worden deze en ook andere verbanden niet zichtbaar gemaakt. Het zou niet verwonderen als bij nader onderzoek zou blijken dat de veronderstelde economische “groei” van Nederland niet alleen door onbetaalde sociale en economische rekeningen in Nederland cq Europa mogelijk wordt gemaakt maar ook door vergelijkbare onbetaalde rekeningen voortvloeiend uit de relaties met ontwikkelingslanden. Deze omissies illustreren het traditionele karakter van de analyses van het CPB.

- En daarbij blijkt dat het CPB aanhanger is van de neoliberale uitleg van de theorie van Ricardo betreffende de comparatieve kostenvoordelen. Op pagina 80 wordt in deze MEV het onderwerp “Concurrentie met lagelonenlanden?” besproken. Daarin wordt enerzijds ingegaan op de kosten en opbrengsten op korte termijn van het verdwijnen van werkgelegenheid naar genoemde landen, waarbij begrip geuit wordt voor de mensen in Nederland die het rechtstreeks betreft: “winnaars en verliezers”. Maar wat de langere termijn aangaat wordt de stelling verdedigd “dat iedereen beter af (is) als landen zich toeleggen op het maken van goederen en diensten waar zij relatief het beste in zijn ofwel een comparatief voordeel in hebben”. Daarmee schaart het CPB zich bij de voorstanders van de verdere liberalisering van de wereldeconomie. Het is juist deze visie en het daaruit voortvloeiende beleid van Nederland en van mondiale organismen als IMF, Wereldbank, WTO en EU waar wereldwijd zoveel mensen zich tegen verzetten. Het zou het CPB sieren als zij ook eens systematisch de theoretische kritiek over dit onderwerp zou onderzoeken¹³ en eveneens de vele beschrijvingen van de dramatische structurele uitwerkingen van dat beleid in vele landen, zoals in Mexico¹⁴.

3 Alternatieven

Het leveren van kritiek is gemakkelijker dan het ontwikkelen van alternatieven. Dat geldt eens te meer nu het bij dit onderwerp gaat om zeer principiële zaken, gevestigde opvattingen en ook grote belangen. Daar komt bij dat de economiebeoefening in

¹¹ Lou Keune: *50 Jaar ontwikkelingssamenwerking: Feest?* In: Paul Hoebink, Detlev Haude en Fons van der Velden, red.: *Doorlopers en Breuklijnen – Van globalisering, emancipatie en verzet*, (Assen, 1999, Van Gorcum), pag. 161- 176.

¹² Zie o.a. Heidi Dahles en Lou Keune (ed.): *Tourism Development and Local Participation in Latin America* (New York, 2002, Cognizant), diverse plaatsen.

¹³ Zie bijvoorbeeld Robert Went: *Essays on globalization : a journey to a possibly new stage of capitalism*. Amsterdam, 2001, Universiteit van Amsterdam (proefschrift).

¹⁴ Zie bijvoorbeeld Bertram Zagema: *Casino Mexico: winnaars en verliezers van de globalisering*. Rotterdam, 2003, Lemniscaat.

Nederland sterk gedomineerd wordt door de neoliberale zienswijze. Maar weinig economen hanteren andere uitgangspunten en methoden van werken. De voorstanders van een alternatieve benaderingswijze zijn getalsmatig erg klein, en kunnen niet beschikken over de grote aantallen onderzoekers en andere middelen waarover bijvoorbeeld het CPB beschikt.

Dat ontslaat de critici niet van de verantwoordelijkheid om aan alternatieven te werken. Het is een risicovolle onderneming, de heersende scholen zullen er weinig sympathie laat staan middelen voor opbrengen. Bovendien, gezien de huidige stand van zaken is onvermijdelijk dat alternatieven voor zoiets als de MEV voorlopig nog vrij schetsmatig blijven, een verdere operationalisering veronderstelt het opbouwen van ervaring en de beschikking over meer middelen. Maar toch moet aan deze taak gewerkt worden.

Als het gaat om de MEV en daarmee om de werkwijze van het CPB, dan zouden de volgende alternatieven verder onderzocht en ontwikkeld kunnen worden:

- Verbreedt het begrip economie. Neem zaken als milieu, zorg, veiligheid, gezondheid mee als belangrijke categorieën, en niet als *externalities* of als resultanten van de economie, ook als het gaat om factoren die niet in geld betaald worden. De veel gehoorde uitdrukking “de relatie tussen economie en milieu”, om maar een voorbeeld te nemen, is volstrekt achterhaald, milieu is onderdeel van de economie. Hanteer als centrale categorieën, enerzijds alle beschikbare bronnen van welvaart in de zin van menswaarden en natuurwaarden; en anderzijds alle behoeften van mensen en de natuur.
- Gebruik als leidend principe de noodzaak van evenwicht tussen de beschikbare bronnen en de behoeften cq behoeftebevredigingen. Daarbij gaat het om de bronnen en behoeften van alle mensen en heel de natuur, dus niet beperkend tot wat zich binnen de (toevallige) grenzen van Nederland bevindt. Definieer evenwicht in termen als bijvoorbeeld “bestaanszekerheid voor iedereen” en “duurzaamheid”.
- Maak de analyse echt globaal, dus inclusief de (grensoverschrijdende) repercussies over en weer.
- Maak de analyse echt totaal, dus inclusief de repercussies over en weer tussen (alle) mens- en natuurwaarden.
- Ontwikkel een nieuw welvaartsbegrip, voortbordurend op meer integratieve indicatoren als de *human development index*, het welzijn van mens en natuur centraal stellend.
- Geef bij de beoordeling van beleidsvoorstellen meer aandacht aan “bijten in je staart” effecten, bijvoorbeeld de gevolgen van bezuinigingen in de reclassering voor de toekomstige kosten van criminaliteitsbestrijding.
- Geef bij de beoordeling van beleidsvoorstellen meer aandacht aan de te verwachten reacties van andere actoren, bijvoorbeeld de reacties in andere EU landen op een verdere verlaging van de vennootschapsbelasting.
- Stop met het centraal stellen van “economische groei” in de zin van de op dit moment veronderstelde groei uitgedrukt in BBP. Stel daarentegen het begrip welvaartsgroei als hiervoor aangeduid centraal. Kies voor invalshoeken als “economie van het genoeg” of “selectieve krimp en groei” waarbij in Nederland en Europa de materiele productie en de materiele consumptie van velen worden beperkt en daarentegen zorg en vrije tijd worden verruimd.
- Ontwikkel een stelsel van eerlijke beloningen en prijzen.

- Relativeer de analytische waarde van het hanteren van nationale begrippen als het BBP. En overschat niet de beleidsmatige relevantie van de MEV als grondslag van overheidsbeleid.

De verdere uitwerking van deze alternatieve beleidslijnen zal ook van het CPB de nodige tijd en aanpassingen vergen. Bovendien mag niet onderschat worden dat de ontwikkeling van de nieuwe instrumenten van analyse niet gemakkelijk is. Bijvoorbeeld zal behoefte blijven aan een rekeneenheid voor uitdrukking van menswaarden en natuurwaarden. Dat neemt niet weg dat nu reeds begonnen kan worden met een geleidelijke ombuiging van de MEV waarbij in ieder geval eenheden worden meegenomen (als de berekeningen van milieuschades) die al beschikbaar zijn. En zeker kunnen vanaf nu de MEV's vergezeld gaan van studies naar (mogelijke) implicaties van beleidsvoorstellen voor aspecten van mens en milieu waarbij in de analyses nog geen rekening kan worden gehouden, alsook van de implicaties voor mensen en milieu in de rest van de wereld.

En mocht het CPB niet overgaan tot deze alternatieve aanpak dan zou het misschien een aardige uitdaging kunnen zijn voor alternatieve economen om iedere MEV van het CPB vergezeld te doen gaan van een solidaire en duurzame schaduw-MEV.